

AĞRI İLİ AĞIZLARI

Süleyman EFENDİOĞLU*

ÖZET

Bu makalede, bugüne kadar üzerinde birkaç mezuniyet tezinin dışında geniş çaplı bir araştırma yapılmamış olan Ağrı ili ağızları sınıflandırılıp tanıtılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu makale kaybolmanın eşiğine gelmiş Ağrı ili ağızlarıyla ilgili biran önce yapılması gerekli olan kapsamlı çalışmalara da bir çağrı niteliğinde olacaktır. Ağrı ve çevresinin tarih boyunca bir geçiş noktası oluşu, yörede derin bir dil ve kültür tabakalaşmasına sebep olmuştur. Böylece bugün Ağrı'da zengin bir folklor, renkli bir halk edebiyatı yanında hâlâ bir arada yaşayabilen birkaç farklı ağız hemen dikkati çekmektedir. Muharrem Ergin'in Oğuz grubunun Azeri şivesine, Leyla Karahan'ın Anadolu'nun Doğu Grubu ağızlarına dâhil ettiği Ağrı ili ağızları, Türkçenin daha çok "Türkmen-Azeri-Terekeme-Ahıska" özelliklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Türkçe, Ağız, Ağrı İli, Ağrı Ağızları.

AĞRI PROVINCE'S LOCAL DIALECTS

ABSTRACT

In this assertion, Ağrı province's local dialects, which haven't been mentioned comprehensively except a few graduation papers until now, will be tried to introduce by classification. Moreover, this assertion looks like as a message to overall studies, which must be done as soon as possible about nearly disappearing Ağrı

---

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, s.efendioglu@hotmail.com

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

province's local dialects. Being midpoint throughout history of Ağrı and around her caused an extensive tongue and culture stratification in this area. So today as well as a rich folk-dancing and huge folk literature in the Ağrı a few local dialects get attention directly. Ağrı province's local dialects, which were included by Muharrem Ergin to Azerbaijani accent of Oguz group and by Leyla Karahan to accent of eastern group, show "Turkmen-Azerbaijani-Terekeme-Ahıska" properties of Turkish.

Key Words: Language, Turkish, Local Dialect, Ağrı Province, Ağrı Local Dialects.

Ağrı ili Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümünde yer alan bir sınır şehridir. Merkezden başka Eleşkirt, Tutak, Patnos, Hamur, Taşlıçay, Diyadin ve Doğubayazıt olmak üzere yedi ilçesi bulunan ilin doğusu İran topraklarıyla çevrilidir. Kuzeyinde Kars ile Iğdır, batısında Erzurum ve Muş, güneyinde Bitlis ve Van bulunmaktadır.

Orta Asya'dan gelen kavimlerin Anadolu'ya girişleri sırasında Ağrı bir geçiş yeri olmuş, dolayısıyla birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bölgeye sırayla Hititler, Hurriler, Urartular, Kimmerler, Medler, Persler, Ermeniler, Sakalar, Abbasiler, Bizanslılar, Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safaviler ve nihayet Osmanlılar egemen olmuşlardır.¹

M.Ö. 680 yılında Saka Türklerinin Doğu Anadolu'ya gelip yerleşmesi ile bölgenin Türkleşme süreci de başlamıştır. Böylece Ağrı'nın Türkleşmesi günümüzden yaklaşık 2700 sene öncesine kadar uzanmaktadır.² Ayrıca Avrupa'daki kavimler göçüne sebep olan Hun Türkleri 396 tarihinde Erzurum üzerinden Karasu-Fırat vadisi boyunca ilerlemişler, Malatya üzerinden Antakya ve Urfa'ya kadar gitmişler ve aynı yoldan tekrar Kafkasya'ya dönmüşlerdir. Daha

¹bkz. *Ağrı Kültür ve Turizm Rehberi*, Hazırlayanlar: E. Muhsin BULUT, Necdet AYHAN, Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Ağrı 2007, s. 8-9.

Yusuf HALAÇOĞLU; "Ağrı", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, C. I, s. 479.

²İsmet ALPASLAN; *Her Yönüyle Ağrı*, Tutibay Yay., Ankara 1995, s. 46-47, 81.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

sonraki dönemlerde özellikle VI. ve VII. yüzyıllarda İran, Ermeni ve Arap saldırılarına karşı Bizans, Fırat havzası boyunca bir savunma hattı kurmuş bunun gerisine Balkanlardan getirdiği Bulgar ve Avar Türklerini yerleştirmek suretiyle yöreyi savunmuştur. Bizans topraklarını korumak üzere Doğu Anadolu'ya geçirilip çeşitli yerlere iskân edilen bu Hıristiyan Türkler, Anadolu'nun yerleşme tarihinde mühim roller oynamışlardır. Bunlar Oğuz Türklerinin Anadolu'yu fethinden 4-5 asır önce gelip buraları yurt tutmuşlardır.³ 1071 Malazgirt Savaşı sonrası ise bölgeye Türk boyları hızla yerleşmeye başlayarak kısa sürede buranın bir Türk yurdu haline gelmesini sağlamışlardır. Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Zaferi ve devamında yapılan muhtelif İran seferleri ile de Ağrı ve yöresi 1578'de resmen Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁴

Ağrı ve çevresinin tarih boyunca bir geçiş noktası oluşu, yörede derin bir dil ve kültür tabakalaşmasına sebep olmuştur. Böylece bugün Ağrı'da zengin bir folklor, renkli bir halk edebiyatı yanında hâlâ bir arada yaşayabilen birkaç farklı ağız hemen dikkati çekmektedir.⁵

Muharrem Ergin'in Oğuz grubunun Azeri koluna, Leyla Karahan'ın Anadolu'nun Doğu Grubu ağızlarına dâhil ettiği Ağrı ili ağızları,⁶ bünyesinde daha çok Türkçenin Türkmen-Azeri-Terekeme-Ahıska özelliklerini göstermektedir. Zaten siyasî sınırlar dikkate alınmadığında bugün Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarının tümünün Irak Türkmen ağızlarıyla beraber Azeri Türkçesi ağızlarına dâhil edileceği kesindir.⁷ Kaldı ki

³ Abdülkadir YUVALI; "Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri", *Türk Kültürü*, Ocak 1986, s. 3.

Mehmet ERÖZ; *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983, s. 3-24.

⁴ bkz. B. Yalçın HATUNOĞLU, Abdülkadir GÜL; *Ağrı İli ve Havalisi Tarihi*, Ağrı Valiliği Kültür Yay., Ağrı 1999, s. 22-78.

⁵ Ağrı iline ait folklor ve halk edebiyatı ürünleri için bkz. İsmet Alpaslan; *Her Yönüyle Ağrı*, Tutibay Yay., Ankara 1995, s. 219-270.

⁶ Muharrem ERGİN; *Azeri Türkçesi*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1971, s. VII-X.

Leyla KARAHAN; *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 53-96

⁷ Bu konu için bkz. Ahmet CAFEROĞLU; *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yay., Ankara 1995, s. XI.

Ahmet CAFEROĞLU; *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, TDK Yay., Ankara 1995, s. XV-XVI.

Ahmet Bican ERCİLASUN; *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, TDK Yay., Ankara 2002, s. 31-32, 145-153.

Selahattin OLCAY; *Erzurum Ağzı*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 12-19, 41.

Efrasiyap GEMALMAZ; *Erzurum İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1995, C.I, s. 22.

Muharrem ERGİN; age, s. VII-XII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

ünlü Azeri Türkolog M. Ş. Şiraliyev, sınıflandırmasında Azerbaycan ağızlarını sekize ayırmış ve Kuzey Azerbaycan'daki beş gruba (Doğu, Batı, Kuzey, Güney, Orta) Kuzey İran, Doğu Anadolu ve Kaşkay-Eynallu ağızlarını da son üç grup olarak ilave etmiştir.⁸

Ağrı ili ağızlarıyla ilgili daha önce birkaç mezuniyet tezi dışında kapsamlı bir araştırma ve yeterince dil derlemesi yapılmamış olduğundan bugün Ağrı ağızları bütün incelikleriyle tespit edilebilmiş değildir.⁹ Kabul edileceği gibi bir makalenin sınırları içerisinde bir yöreye ait ağızların tüm yönleriyle tespit edilebilmesi, bunların diğer ağız ve şivelerle karşılaştırılabilmesi mümkün değildir. Biz bu yazıda sadece, Ağrı iline ait tespit edebildiğimiz ağızları gruplandırarak ve bunları genel hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız. Dolayısıyla çalışmamız mukayeseli değil tasvirî bir nitelik arz edecektir. Ayrıca bu yazı, Ağrı sınırları içerisinde yaşamaya hâlen devam eden ancak bir taraftan kaybolmanın da eşiğine gelmiş ağızlarla ilgili artık vakit kaybedilmeden yapılması gerekli olan kapsamlı-bilimsel çalışmalara da bir çağrı niteliğinde olacaktır. Çünkü bilindiği üzere ağızlar, yazı dilinin bozulmuş bir şekli değil onun yanında fakat ondan bağımsız olarak yaşayan ve nesiller boyu devam edegelen dil değerleridir.¹⁰ Bu değerleri korumak veya muhafaza altına almak son derece önemlidir.

Leyla KARAHAN; age, s. 54, 180.

Ali KEMALİ; *Erzincan*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1932, s. 313.

M. Fuad KÖPRÜLÜ; "Azeri", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., İst. 1979, C. II, s. 118-129.

Ahmet BURAN; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar II* (Ağızlar), Boğaziçi Yay., Ank. 1992, s. 27.

⁸Ahmet Bican ERCİLASUN; "Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, İbrahim KAFESOĞLU Armağanı, Ankara 1985, s. 219

⁹Bugüne kadar Ağrı ili ağızlarıyla ilgili tespit edebildiğimiz çalışmalar şunlardır:

*Erdoğan TURHAN; *Patnos Ağzı*, DTCF Lisans Tezi, Ankara, 1958-1959.

*İbrahim BAYRAM; *Ağrı Eleşkirt İlçesi Merkez Ağzı*, Atatürk Üniv., Lisans Tezi, Erzurum 1976.

*İzzet TANRIVERDİ; *Ağrı-Doğubeyazıt İlçesi Ağzı*, Atatürk Üniv., Lisans Tezi, Erzurum 1976.

*Muhacir ÇİFTÇİ; *Ağrı (Merkez) ve Yöresi Ağzı (Aşağı Satıcılar Köyü)*, Fırat Üniv., Lisans Tezi, Elazığ 1986.

*Ömer SEVİŞ; *Ağrı İli Eleşkirt İlçesi Uzunyazı Köyü (Ahıska) Muhacirleri Ağzı*, Atatürk Üniv. Lisans Tezi, Erzurum 1976.

*Ahmet CAFEROĞLU; *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, TDK Yay., Ankara 1995 (Bu eserde Karaköse "Ağrı" Ağzı başlığını taşıyan sadece bir sayfalık metne yer verilmiştir.) s. 108

*Kazım KÖKTEKİN; "Doğubeyazıt Ağzının Ses Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, Sayı 33, s. 1-9.

¹⁰J. LYONS, *Introduction to Theoretical Linguistic*, Cambrid 1968, s. 35.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Konunun önemine binaen bazı ağız araştırmacılarımızın dile getirdikleri şu cümleleri buraya aynen almayı uygun görüyoruz:

“Türk kültür varlığının en önemli kaynaklarından biri de halkın dili ve folklorudur. Dilden hareket edilerek, ağızlar incelenip engin kültür değerlerine ulaşılabilir. Dili besleyen damarlar olarak ağızların incelenmesi, güv ve güçlü halk dili kaynaklarından yeterince yararlanılması şarttır.”¹¹

“Bir yazı dilinin eksiksiz ve tam bir gramerinin yazılması, o yazı diline kaynaklık eden ağızların da incelenmesi ile mümkündür. Dolayısıyla dilimizin sistemini, yapısını, işleyişini inceleyecek gramer çalışmalarında ağızlar da göz önüne alınmalıdır. Türkiye’deki bütün ağızların tespiti, bunların birbirleriyle çeşitli yönlerden karşılaştırılması, ağızların dil atlasının hazırlanması ve bütün bunların ışığı altında Türkiye Türkçesinin gramerinin yazılması elzemdir”¹²

“Anadolu ağızları Anadolu’da Türk dilinin gelişmesine ve bir yazı dili olma özelliği kazanmasına kaynaklık etmişlerdir. Onun için dil meselesinde hüküm verirken bu kaynağın varlığını hatırlamak ve onu ilmî metotlarla incelemek gerekir. Zaten ağız araştırmaları Türk dilinin yüzyıllardır yazı dilinden ayrı olarak sözlü kaynaklarda yani halk ağızlarında süregelen dil değerlerini bilimsel ölçülerle ortaya koymak amacına dayanan çalışmalardır.”¹³

Ağrı ilinin hemen hemen bütün yörelerinden yaptığımız ağız derlemeleri¹⁴ sonucunda Ağrı ili ağızlarının Kars ili ağızlarında olduğu gibi bölgelere göre değil etnik kökene göre şekillendiğini gördük.¹⁵ Yani Ağrı’da tespit edip incelediğimiz ağızlar esasında birbirinden farklı Türk boy gruplarını temsil etmektedir. Zaten bugün artık biliyoruz ki Anadolu ağızları arasında görülen ayrılıkların aslında temel sebebi gerek Oğuzlar ile Oğuz dışı Türk unsurları arasındaki ağız farklılıkları gerekse Oğuz boylarının kendi bünyelerindeki ağız farklılıkları, iç göçler ve mecburi iskânlardır.¹⁶

¹¹Mukim SAĞIR; *Erzincan İli Ağızları*, (Atatürk Üniv. Doktora Tezi), Erzincan 1987, C. I, s. XI.

¹²Ahad ÜSTÜNER; *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yay., Ankara 2000, s. XIII, 2.

¹³Zeynep KORKMAZ; “Ağız Araştırmaları ve Folklor”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1974, s. 126-130.

¹⁴Bu derlemelerin gerek kaset gerek CD kayıtları isteyen araştırmacılara verilmek üzere özel arşivimizde muhafaza altında tutulmaktadır.

¹⁵Kars ili ağızlarının sınıflandırılmasıyla ilgili olarak bkz. Ahmet B. ERCİLASUN; *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, TDK Yay., Ankara 2002, s. 31-49.

¹⁶bkz. Zeynep KORKMAZ; “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu”, *TDAY-B.*, Ankara 1971, s. 21-32.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Bu durumda Ağrı ili ağızlarını kendi içerisinde dört gruba ayırmak mümkündür:

1. Ağrı Yerli Ağzı
2. Ağrı Terekeme (Karapapak) Ağzı
3. Ağrı Azeri Ağzı
4. Ağrı Ahıska Ağzı

Öncelikle bu ağızları konuşan toplulukların etnik kökeni üzerinde kısaca duralım.

Ağrı Yerlileri:

Bu tabir altında öteden beri bu havaliye yerleşen Türk ahalisi kastedilmiştir. Ağrı'daki en büyük kitleyi bu grup oluşturmaktadır. Ağrı ilinin neredeyse bütününe yayılmış bu topluluğun 11. yüzyıldan itibaren buralarda teşekkül ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü ta Tuğrul ve Çağrı Beyler zamanında başlayan vurucu Selçuklu akınları 1040 yılında Ağrı ve havalisinin resmen Türklerin eline geçmesini sağlamış; 1071 Malazgirt zaferinden sonra da bölgeye Oğuz-Türkmen grupları gelip yerleşerek buranın kısa zamanda bir Türk yurdu halini almasını sağlamışlardır.¹⁷ Ayrıca 12. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye nispeten Kıpçak Türklerinin de gelip yerleştiğini¹⁸ hatta son Selçuklu hükümdarı Arslan oğlu Tuğrul devrinde Arran ve Gence'deki Türk askerlerine "Kıpçak" adı verildiğini biliyoruz.¹⁹ İşte bugün Ağrı'da yaşayan yerli halkın da o dönemden beri bu bölgede yaşayan Oğuz/Türkmen-Kıpçak karışımı bir etnik yapıdan geldiği kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Ağrı yerlilerinin bir kısmının Çıldır bölgesinden buralara gelip yerleşen aslında Kars yerlileri olduğunu bildirelim.

Faruk YILDIRIM; "Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği", *Türkbilgi, Türkoloji Araştırmaları*, 2002/4, Ankara 2002, s. 136-153.

Leyla KARAHAN; age, s. 1-2, 181.

Gürer GÜLSEVİN; *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)*, TDK Yay., Ankara 2002, s. 1, 7-9.

Ahmet BURAN; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar II (Ağızlar)*, Boğaziçi Yay., Ank.1992, s.81-82.

Ahmet BURAN; *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 2-3.

Ahad ÜSTÜNER; *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yay., Ankara 2000, s. 1-7.

¹⁷Osman TURAN; *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara 1963, s.76-77.

¹⁸Fahrettin KIRZIOĞLU; *Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 107-122.

¹⁹Zeki Velidi TOGAN; "Azerbaycan Etnografisine Dair", *Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi, Sayı: II/II*.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Son olarak bu yerli Ağrı ahalisinin Kars ve Erzurum yerli halkları ile aynı etnik boya dayandığı kanaatimizi belirterek, Ağrı yerli ağzının Doğu Anadolu bölgesinin diğer yerli ağzlarıyla (Erzincan, Erzurum, Kars, Van, Bitlis, Muş v.b.) bir birlik teşkil ettiğini söyleyelim.

Ağrı Terekemeleri (Karapapaklar):

Günümüzde Türkiye ve Kafkasya başta olmak üzere Azerbaycan, İran, Gürcistan, Ermenistan gibi ülkelerde yaşayan sayıları yaklaşık altı yüz bin civarında olan ve Karapapak yahut Terekeme olarak adlandırılan bu Türk topluluğunun hangi Türk kavimleriyle akraba olduğu yahut nereden geldiği konusunda öteden beri birçok görüş ileri sürülmüştür. Ancak artık bugün genel kanaat Karapapak yahut diğer adıyla Terekemelerin; Peçeneklerin, Hazarların, Kıpçakların, Oğuzların birleşmesiyle oluşan bir kavim olduğu yönündedir.²⁰

Karapapak ve Terekeme tabirleri çoğu defa aynı topluluğu ifade etmesine rağmen genel kanı, bu topluluğun yerleşik hayatı tercih edenlerine Karapapak denmesi, yakın zamana kadar göçebe hayatı devam ettirenlerin ise Terekeme olarak adlandırılmasıdır. Ayrıca bizim derleme yaptığımız bazı Karapapaklar (Terekemeler), Karapapak tabirinin Terekemelerin eskiden savaşçı gruplarına verilen isim olduğunu söylemişlerdir.

Karapapak terimi Karapapak halkının siyah kuzu derisinden şapka, serpuş giymeleri dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Papak yahut kalpak Rusça sözlüğe göre şapka demektir.²¹ Azeri Türkçesinde de *kalpak* veya *papak* kelimelerinin serpuş (şapka) anlamına geldiği bilinmektedir.²² Terekeme teriminin kökeni konusunda ise iki farklı görüş vardır. Bilim adamlarının çoğunluğu bu tabirin Türkmen sözcüğünün Arapçadaki çoğulu olan Terakime'den geldiğini düşünmektedirler. Diğer görüşe göre de bu Türk boyu yıllardır oturdukları vatanlarını herhangi bir sebeple terk etmeleri dolayısıyla yeni vatanlarına geldiklerinde Terekeme olarak adlandırılmışlardır.

Karapapak (Terekeme) Türklerinin en yoğun olarak yaşadığı ülke Türkiye'dir. Günümüzde sayıları yaklaşık 350.000 civarındadır. Karapapak (Terekeme) Türkleri Türkiye'nin Ardahan vilayetine bağlı Çıldır ilçesi başta olmak üzere bu vilayete bağlı Göle, Posof, Hanak

²⁰Salih YILMAZ; *Karapapak (Terekeme) Türkleri*, Prizma Pres Matbaacılık, Ankara 2007, s.1, 12.

²¹Nikolay Aleksandroviç BASKAKOV; *Karakalpaksko-Russkiy Slovar*, (Karakalpakça-Rusça Sözlük), Moskova 1958, s. 364.

²²Mirza BALA; "Karapapak" *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., İstanbul 1967, C. 6, s. 339.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

ilçelerinde ve birçok köyde, Kars'ın merkezi ve Susuz ilçesi başta olmak üzere Selim, Sarıkamış, Akyaka, Arpaçay ilçeleri ve köylerinde, Sivas'ın Kangal ilçesi ve çevresinde Ağrı, Amasya, Sivas, Erzurum, Muş, Tokat ve Yozgat'ta yaşamaktadır.²³

Tarihi kayıtlar Terekemelerin, asıl merkezleri sayılan "Kazak" ve "Borçalı" bölgelerine ta 11-12. yüzyıllarda yerleştiklerini ve buraları yurt edinen Türk topluluklarından teşekkül ettiklerini göstermektedir.²⁴ Bu yüzden de bugün Terekemeler asılları itibariyle Azerbaycan Türklerinden sayılmaktadır. Zaten dilleri de Azeri ağzına oldukça yakındır.²⁵

Günümüzde Türkiye'de yaşayan Karapapaklar (Terekemeler) ise 1828 Türkmençay muahedesinde asıl vatanlarının tamamen Rusların eline geçmesi üzerine yurtlarını bırakarak Kars ve Ardahan bölgesine yerleşen gruplardır. 1854-55, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları sırasında da Kars ve Ardahan'daki bazı Karapapaklar (Terekemeler) Karaköse (Ağrı) ve Sivas'a göçmüşlerdir. İşte bugün Ağrı'ya yerleşmiş olan Terekemeler bunların bakiyeleridir.²⁶

Ağrı ili sınırları içerisinde yaşayan Karapapakların (Terekemelerin) yaşadıkları yerler ise şu şekildedir:

Ağrı/Merkez ve merkeze bağlı Yazılı, Hıdır, Çakıroba, Otlubayır, Yoncalı, Geçitalan, Yığıntepe, Yolluyazı köylerinde;

Taşlıçay/Merkez ve Taşlıçay ilçesine bağlı Geçitveren, Kumlu Bucak, Aşağı Toklu, Yukarı Toklu, İkiyamaç, Kumluca köylerinde;

Tutak/Merkez ve Tutak ilçesine bağlı Ekincek, İsaabat, Kılıçgediği, Palandöken köylerinde;

Eleşkirt/Merkez ve Eleşkirt ilçesine bağlı Çiftepınar köyünde.

Ağrı Azerileri:

Sayıları çok fazla olmayan Ağrı Azerileri yoğun olarak Ağrı'nın Taşlıçay ilçe merkezi ile Taşlıçay ilçesine bağlı Yukarı Taşlıçay köyünde ve nispeten de Ağrı merkezde yaşamaktadırlar.

²³Salih YILMAZ; *a.g.e* s. 51.

²⁴Zeki Velidi TOGAN; "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., C. 2, s. 597.

²⁵Ahmet CAFEROĞLU; *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yay., Ankara 1995, s. XV.

²⁶Mirza BALA; "Karapapak", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., İstanbul 1967, C. 6, s. 330.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Toplam nüfusları 2500 civarında olan Ağrı Azerilerinin hemen tamamı Şii'dir ve yöre halkı tarafından "şia" olarak adlandırılmaktadırlar. Ağrı Azerilerinin büyük bir kısmı günümüzde özellikle Türkiye'nin batı illerine göç etmişlerdir. Bugün Türkiye'nin batısında -çoğu doğu illerimizden gitmek üzere- yaklaşık 300.000 dolayında Azeri'nin yaşadığı sanılmaktadır. Ağrı Azerilerinin Kars Azerileri gibi bölgede çok eskiden beri var olduklarını biliyoruz. Öyle ki Ağrı Azerileriyle yaptığımız birebir görüşmelerde birçok Azeri vatandaşının Ağrı'daki soyunu beş, altı kuşak ötesine kadar sayabildiğini gördük. Ahmet B. ERCİLASUN, Kars Azerilerinin teşekkül bakımından ilk tabakasının Melikşah zamanına kadar uzanacağını belirtmektedir.²⁷ Daha sonraki dönemlerde İlhanlılar ve Karakoyunlular çağında bütün Azerbaycan'la beraber buraların da Türkleşmesi devam etmiştir. Karakoyunlu ulusunu meydana getiren en kalabalık ve mühim oymaklardan biri olan Sa'dlu oymağı Revan'ın güneyinde Aras nehrine kadar uzanan Sa'dlu çukuruna yerleşmiştir.²⁸

Şu halde Ağrı Azerilerin aynı Kars Azerileri gibi daha çok Karakoyunlu ulusunu oluşturan Karakoyunlu, Sa'dlu ve Alpagut oymaklarından teşekkül ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca 1921'den sonra Erivan'dan çok sayıda Azeri'nin bu bölgelere göçtüğü de bir vakiadır. Yine doğu Anadolu bölgesine 1920'li yıllardan itibaren Kuzey Azerbaycan'dan, Gence ve Karabağ'dan göçen Azeriler de vardır. Tabii bunlar bölgedeki ikinci tabakayı teşkil ederler. Ayrıca Ağrı'daki Azerilerin dilinin ağız yönüyle Azerbaycan ağızlarının Güney grubuyla (Erivan, Nahçıvan, Ordubad), Orta grubuna (Gence, Karabağ) oldukça yakın olduğunu da bildirelim.

Ağrı Ahıska Muhacirleri:

Bilindiği üzere 18. ve 19. yüzyıllarda yapılan Osmanlı-Rus savaşlarının Rusların lehine sonuçlanmasıyla Osmanlı Devleti, Kırım ve Kafkasya'daki topraklarını tamamen Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Bu sebeptendir ki 18. yy.'dan başlayarak ta 20. yy.'ın ortalarına kadar Kırım ve özellikle de Kafkas bölgelerinden Anadolu'ya sürekli bir Müslüman-Türk (Tatarlar, Çerkezler, Abhazlar, Gürcüler, Ahıskalılar, Dağıstanlılar, Çeçenler, vb.) göç dalgası yaşanmıştır.²⁹ Böylece Ahıska Türklerinin muhacirlik serüvenleri de 18. yy.'a kadar uzanmaktadır. İşte bugün Ağrı ve civarında yaşayan Ahıska Türkleri de günümüzde Gürcistan sınırları

²⁷ Ahmet B. ERCİLASUN; *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, TDK Yay., Ankara 2002, s. 47.

²⁸ Faruk SÜMER; *Karakoyunlular*, Ankara 1967, s. 20-21.

²⁹ Süleyman ERKAN; *Kırım ve Kafkasya Göçleri 1878-1908*, Trabzon 1996, s. 1-10.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

içerisinde kalmış olan Ahıska bölgesinden ve nispeten de Ardahan'ın Posof kazasından buraya göç etmiş gruplardır. Ahıskalılar özellikle 1930-1944 yılları arasında Sovyet döneminde yapılan baskılar, asimilasyon politikası, bu taraftaki akrabalarına kavuşma isteği ve Almanya ile yapılan savaş sonucu Türkiye'ye sığınmışlar ve özellikle de Ağrı'nın Eleşkirt, Muş'un Bulanık gibi ilçelerine yerleşmişlerdir.³⁰

Ahıska Türklerinin etnik kökenine gelince bunların öteden beri bölgede var olan Kıpçak Türklerinin torunları olduğunu düşünüyoruz. Çünkü tarihî Gürcü kaynakları Eski Çağ'da bile bu bölgede Meshi kavminin dışında Kıpçakların bulunduğu bahsetmektedir. Bu kaynaklarda İskender'in Kafkasya seferi sırasında Kıpçaklar ve Bun Türkleri (Yerli Türkler) ile karşılaşmalarına dair bilgiler vardır.³¹ Ayrıca 1128-1195 yılları arasında Gürcistan'a gelen Kıpçaklar kısa sürede Güney Kafkasya ile Doğu Anadolu'ya yayılarak buralara yerleşmişlerdir. Bu konuda A. N. KURAT, "Mamafih Gürcistan'a giden Kumanlardan büyük bir kısmı dönmemiş, orada kalmış ve türlü ovalarda yerleştirilmişlerdir. Doğu Anadolu'da ve Çıldır gölü çevresindeki Kıpçaklar işte bunların halefleridir"³² diyerek Kıpçaklardan büyük bir kitlenin buralara yerleştirilmesine işaret etmiştir. Böylece bu Kıpçaklar hem bugünkü Ahıska Türklerinin hem de Artvin, Ardahan, Oltu, Tortum, Narman halkının etnik oluşumunda pay sahibi olmuşlardır.³³ Kıpçak Türkleri 12. ve 13. yüzyıllarda Gürcü devletinin askerî, malî, idarî işlerini ellerinde tutmuşlar, ondan sonra da 1625'e kadar Çoruh boyları ile Ardahan Posof'ta Ortodoks prenslikleri halinde yaşamışlar; 1625'te Müslümanlığı resmen kabul ederek günümüze kadar gelmişlerdir. Müslüman olduktan sonra şüphesiz buralardaki çeşitli Oğuz topluluklarıyla karışmışlardır.³⁴ Ahıska, Dede Korkut kitabında da Ak-Saka/Ak-Kale şeklinde geçmekte ve eski bir Oğuz beldesi olarak gösterilmektedir.³⁵ Öyleyse bugünkü Ahıska ağzının, nispeten güney Kafkasya dillerinden etkilenmiş -ağırıklı Kıpçak Türkçesi olmak

³⁰Kıyas ASLAN; *Ahıska Türkleri*, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., Ank. 1995, s.23.

³¹M. F. BROSSET, H. D. ANDREASYAN; *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1232 yılına kadar)*, Yayıncı Hazırlayan: Erdoğan MERÇİL, Ankara 2003, s.16.

³²A. Nimet KURAT; *4-18. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 84.

³³Haşim ÖZEL; "Ahıska Türkleri Yakın Tarihi", *Eğitim Dergisi*, E-Eğitim Bilim ve Sanat Dergisi, Kasım 2007, Sayı 17, s. 3-4.

Ayrıca Ahıska Türkleri'nin Etnik Kökeni ile İlgili Olarak bkz. Mustafa KALKAN, "Ahıska Türkleri'nin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri", *Bilig*, Sayı 7, Güz 1998.

³⁴Ahmet B. ERCİLASUN; *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, TDK Yay., Ankara 2002, s. 33.

³⁵Yunus ZEYREK; *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara 2001, s. 12.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

üzere- Kıpçak/Oğuz karışımı bir yapıdan geldiğini söylemek mümkündür.

Bugün Ağrı'daki Ahıska muhacirleri, Ağrı-merkez ve merkeze bağlı Tezere köyü ile; Eleşkirt ilçe merkezi ve Eleşkirt ilçesine bağlı Yücekapı, Uzunyazı ve Molla Süleyman köylerinde yaşamaktadırlar.

Böylece inceleme sahamızın dış unsurlarını belirledikten sonra şimdi bölge ağızlarından seçtiğimiz örnek metinlere geçelim. Yaptığımız derlemeleri yazıya geçirirken Türk Dil Kurumunun tavsiye ettiği “Ağız araştırmalarında kullanılacak fonetik transkripsiyon alfabesi”ni esas aldık. TDK'nın bu alfabesi ağızlardaki hemen hemen tüm sesleri işaretlemesine rağmen bugün Anadolu ağızlarında 50 civarında ünlünün, 90 civarında ünsüzün bulunması³⁶ ağız derlemelerinin eksiksiz, kusursuz bir şekilde yazıya dökülmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Hele sözlü dilde büyük önem arz eden vurgu ve tonlamanın çok cüzi bir şekilde yazıya aksettirilebildiği gerçeği bu durumu neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Dolayısıyla aşağıda vereceğimiz metinlerin, yaptığımız sese dayalı derlemeleri motamot yansıtamayacağını belirtmek isteriz.

BÖLGE AĞIZLARINDAN SEÇİLMİŞ ÖRNEK METİNLER:

1. AĞRI YERLİ AĞZI ÖRNEKLERİ

Anlatan: Mehmet Sıddık YILDIRIM

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleği: 71, Erkek, Emekli

Derleme Yeri: Ağrı Merkeze Bağlı “Aşağı Küpkıran Köyü”

Derleme Konusu: Anı

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 20. 04. 2008

Eski zamanımızda çocuğluğ zamanımızda yoğ yoğsuluduğ. Heşbişemiz yoğıdi. Bir gıılgııdi o sıra. Gıılgıı zamanında biz gıılgıı da gördük. Arpa bile bulamırdı. Çarığ giyirdi. Çorabımızın altı yoğ, çarığımızın altı yoğ. Hayvan otarırdı. Ondan söra yedigimiz bir binde bir buğday etmegi ya yiyirdi ya yemirdi ama şimdi bu

---

³⁶Anadolu ağızlarındaki ünlü ve ünsüzler için bkz. Mukim SAĞIR; “Anadolu Ağızlarında Ünlüler”, *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ank. 1995, s. 377-390.

Mukim SAĞIR; “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Ünlü Varlığı”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/3 Spring 2008, s.563-578.

Mukim SAĞIR; “Anadolu Ağızlarında Ünsüzler”, *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ank. 1995, s. 391-409.

durumda Allah'a bin kere şükür her şey bizim var anadın. İnsanların her şeyi var ama geneetimiz yoğ, şükürümüz yoğ. Esgiyeye dönersek eger o günleri biz Allah götürsün bir daha getirmesin. Para yoğ, pul yoğ, ayaĖĖabi yoğ, hastalığı var. Ne diyim yeme yoğ, içme yoğ. Şimdi Allah'a şükür her şey bol. Adam Ėonuşması da herşeyimiz var. Allah'a bin kere şükür. Şimdi esgiden bu esgi insannar Allah rahmet etsin, yalnız çoğ doğru dürüs insanlarıdır. Esgiden misal diyelimki bir adam bir söz vèrseydi o sözi başı Ėeşseydi kellesi Ėeşseydi o sözi illah yerine getireceydi. Senet yoğ, sepet yoğ, çek yoğ, şahid yoğ. Yeter ki ağzından çıhsın. Şimdiyse senet var, çek var ama hèşbişeye de ortada yoğ. Ne vèrdiĖin alabilirsin ne aldığın vèrebilirsin. Bu duruma gelmiş, Allah sonumuzu ağbetimizi hayrètsin. İşde bizim gençliğimiz de böyle Ėeşdi. Yanı yamalı pantolonun, yamalı ceketinen gölmeğ yamalıhli è şimdi herkesin Allah vèrsin beş on tene gölmeği var, çamaşırı var, ayaĖĖabısı var. Giyme, yeme içmesi Ėuvetli. Bizim gençliğimiz de şahsi kendimin gençliği öyle Ėeşdi. Ān bu Ėedden he. Bu da yeter heral kâfi gelir değil mi?

Anlatan: Cemil TOK

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleği: 76, Erkek, Çiftçi

Derleme Yeri: Ağrı Tutak İlçesi "Akyele Köyü"

Derleme Konusu: Genel Sohbet

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 23. 04. 2008

— Doğma büyüme hep burada mısın amca?

— Hep burdayım, hep burda Ėaldım, arada bir Ėetdim gezdim geldim yani iş icabi veya çocuğların yanına Ėetdimise o Ėader. Doğup büyüdüğümüz yer burası.

— Peki askerliğini nerede yaptın amca?

— Asgerligimi ben İstanbul'da yaptım. İstanbul'un Davutpaşa'da. Ben orada Ėışlada muharabede telsiz çavuşuyudum. O dèvirde burda ilkokulda beşinci sınıftan mezunudum. Elli üçde asger oldum, iki sene de asgerlik yaptım. O dèvirde, o tariğde, o zamanın hokmünde Ėeşmiş zamani. Eger anam babam razı olsaydı, iki Ėardâşıldık o zaman. OĖlumuz teĖ Ėalır herkeş köye bağlıyıldı, yalnız Ėalır diye ben isteseydim bir Ėısa bir dönemde polès de olabilirdim, muhabere çavuşiyıldım, müdür de o dèvirde yapabiliirdiler. Her şeyden elimi çehdim anam babam ve Ėız Ėardaşları için evime bağlı evimde Ėaldım. Ama oğullarımı oğutdum dördünü de. Birisinin elinde burda şubat tatilinde Adabazarı'nda liseyi bitirdiği zaman izine geldiğinde babamdan Ėalma bir silah patladı çocuğun burdan girdi burdan çığdı (karın bölgesinden). O çocuğ o yüzden oğulu terk etti.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Birisi de üniverstede o da üçüncüsü, Gahramanmaraş'da üniverstede oğurken bel fitiğinden bir sefer emeliyet oldu. Burya geldi ve iki sefer de Erzurum'de bel fitiğinden emeliyet oldu o da o yüzden galdı. Yalnız iki büyüklerin birisi Ağrı Anadolu Lisesinde şimdi müdür, birisi de Trabzon Aşcaabat'da müdürdür. Onların yanında elli iki gün müdür bu gader zarfında analarını gaybetdiler. O yüzden de igirmi dördünde her ikisi de burya gelecek. Heyratımız var, bizim buranın usuluna göre dini usula göre hayvan kesip mevlüd oğudup çocuğlar ve o Trabzon'daki de Van'a gidip, Van'da sınav varımış ordaki Murat Toğ'un. Ben de onların yolunu beklirim. Yalnız beş oğlan çocuğundan birisini hiç oğutmadım. O da şimdi Ağrı'da ufah tefek tükkanı var tükanda çalışır. Merkezin içerisinde. Her aşşam gelir sabahları gidir. Bi gaş dene hayvanımız var. Onlarla meşğul olir. Reşberlikle meşğul olir. Çocuğlarımızın hareketi de böyle.

Anlatan: Gülseren GÜLTEKİN

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleği: 53, Kadın, Ev hanımı

Derleme Yeri: Ağrı Tutak İlçesi "Bayındır Köyü"

Derleme Konusu: Kız İsteme Merasimi

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 29. 04. 2008

Ğız isteme merasimine gidiyirik, istiyirik, kader olmuşsa olir. Ondan sonra şerbet içirler, üzük tağirlar oğlannan gıza üzük tağirlar. Onnan sonra dadlılı yapirik, tağı tağirik, Bayā on, igirmi tene, on tene igirmi tene ağraban ne varsa gidirsın tağirların tağirsın yani onlar da tağı tağir biz de tağı tağirik. Tabi ki oğlan evinin tağisi daha çoğ olir. Onlar da birer tene cumhuriyet, bilezik ne ellerinden herkesin ne gopirsa oni tağirlar.

— Senin istediklerini taktılar mı teyze?

— Tağdılar, been de beş tene cumhuriyet tağdılar, otuz sekiz sene önce. Otuz sekiz yıldır evliyim, otuz sekiz sene.

— Nasıl tanıştınız Nuri amcayla?

— Nuri amcannan, hiç tanıımdım. Ben okula gidirdim, o asgere gidirdi, onda gördüm. Ondan sonra asgerde, asgerliğine yigirmi gün galmışdı tehriz ola. Allah'ın emriylen gayınlarım istedi. O da geldi bağdı ahan o zaman tanışdı evlendik.

—Peki kız isteme sırasında "görme" varmış o ne demek teyze?

— Hee, onnan sonra Hacı Amcan geldi benim... başha yerde gonusacağsız... Assormay? Onnan sonra "assormay" yapırığ. Hafdalığ yani. Hafdalığ diyirik. Ondan her cehiz alırığ ne lazımısa

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

ğıza. Yine takılarımızı alırıh, elbisesini alırıh. Başdan ayağa alırıh. Boğcalarını yapırıh. Yanı her şeyin üç-dört boğca yapirik. Sinilere göyırıh. Dā eskiden o siniler vardı. Bir, iki, üç, dördünci sini göyirdılar. Ona ilahi ohiyirdılar. Onnar öyle gidirdiler. Genş gızlar da arhasından ilahi ohiirdılar. Onlar da āmin diye diye gidirdiler gızın evine. Beni de ėle yaptılar. Belki annēn ahlına da gelır. Onnan sonra yiyirler, yemek yiyirler, çaylarını içirler. Herkes evine dağılır. O zaman hediyeleri açirlar boğca içinde.

— Başka ne var? Kına gecesini de anlat teyze sen bize, Gülseren Teyze.

— Kına gecesinde de gene herkes gelir şeye. Düğün olur, kımayı vurirlar. Gelinin mumlarını yağırlar, kınasını yağırlar, oyniyirlar, eyleniller. O ağışam olanda gidiller. Sabağı olanda da gelirler gene oğlan tarafı gızı çıhartmaya. Gızı çıhardıllar.

— Şimdi de eskiden olduğı gibi yapılıyor mu hepsi?

— Şimdi de esgiki kıbi olur, aynı esgiki kıbi. Gene gızı çıhardıllar. Onnan sōra götürirler oğlan evine. İlahi ohiirlar çıhardanda gızı, duva ėdirler. Öyle işte gidir gızın evine. Orda da gene tağı tağan tağı tağır düğünde. Tağı tağımiyan da yemegini yiyir. Eyleneiler, ağışam olur, herkes evine dağılır.

2. AĞRI TEREKEME (KARAPAPAK) AĞZI ÖRNEKLERİ

Anlatan: Güvercin PAKDEMİR

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleğı: 65, Kadın, Ev Hanımı

Derleme Yeri: Ağrı Taşlıçay İlçesi "Geçitveren Köyü"

Derleme Konusu: Eski Zamanlar

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 05. 04. 2008

Mercimeh yolurduğı biz çövlerde a ondan sonra darı yolurduğı bu iki, arpa yolurduğı bağı bu da üç. ėle var mıdı esgiden. Öküz çıhardırdıh, su verirdıh, eline gamçı verirdıh, eşikte kütük ona sarırdıh bu da iki. Kerentinen tağıl piçilirdi. Tirpān, kerenti eski devir indi tirpān çıhdı. Kerentinen darı piçirdıh, kınan da arpa piçirdıh. Getirirdıh gēme verirdıh. Demir üstüne zincirinnen tuturduğı. ėlece gēm sürürdüğ esgide onla. Tığı yığırdıh. Onnan tığı soğuyurduğı. Onnan buğday doldururduğı. Öküz arabasına buğduyu yüklüyürdüğ. Kēvgirnen, dağırnan bēle bēle eliyirdik bēle bēle eliyirdik. Onnan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

sonrâ da buğduyu da eliyenden sonrâ da soğuyurdu, doldururdu, eve getirirdik. A esgi devirde esgi işlerimiz.

Esgî devirde goyunu gırhırdı, goyunu sağırdı. Pëndiri mayalıyırdı, pëndiri dorguyurdu. A ondan sonrâsına yun darıyırdı, aha Onnan sonrâ yunu bêle bêle aha bêle bêle tēşi eyirirdi. Tēşiden sonrâ ayağımıza tēşiden sonrâ çoraf darıyırdım da darıyırdım çuval tohıyırdım. Çuvaldan sonrâ aha bizim tarağ getirirdik. Tarağnan bêle yun darıyırdı. Onu bêle tēşiyen eyirirdik. Onnan da bêle delirdik gurban olurum. A esgi devirin halı o, indiki devrin de halı başga.

Anlatan: Turgut YILMAZ

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleği: 57, Erkek, Şoför

Derleme Yeri: Ağrı Taşlıçay İlçesi "Geçitveren Köyü"

Derleme Konusu: Anı

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 24. 05. 2008

Menim ismim Turgut Yılmaz, yaşım elli yeddi, mesleğim şoför, otuz seggiz senedir şoforluğ yapıram, boşuna heba etdik. Asgerliğimi Ankara Mamağ'da yaptım. Muharebeyidim. Ordan gitdim İstanbul'a Kadıköy'e Çamlıca Hastanası varıdı orda muharebeyidim. Doğma büyümem hep bu köylüyüm. Burası Taşlıçay'a bağı Geçitveren Köyü. Bu köy önceden dört yüz elli haneyidi. Dört yüz elli hane köyüdi. İki yüz elli haná burdan taşındı göçdü, göç etdi göç etdi. Aydın, İstanbul, Ankara, Ankara'da inđi otuz ev var belki bizden. Vallâ dağınđ da Ankara'nın Demetevler'de var sonra şey de var Ulus'da var, o gâden dağılmışlar ki. Bizim bu köyde çoğ şey varıdı, paşa askeriye paşa haa o eşkidendi. Var imdi gine var, askeriyede bizden çoğ var, en aşşığı elli kişî var, yanı askerde rütbeli oluf.

— Geçenlerde bir kaza geçirmişsin onu bize anlatabilir misin abi.

— Onu şimdi şeyde var ya Delal'da, Delal'ın hanı dēyirler. Delal'ın hanında bir jandarma var. Jandarmada gētdiğ arama yapirlar. Arabada duşdum. Candarma çığı arirdi önümüzde üç otobús vardı önümde. Otobúsları aradı geldi bana. Mende tankerin üstüne çığı gapağı açdı bağdı, dedim tamam mı dedi devam et. Bana devam et dedi. Aha men de daha onu hatırlıram gerisini hatırlamıram. Araba nasıl yere düşüf nasıl devrilif. Orda galmişam beş altı saat. Ya ne jandarmanın önünde, sōradan gelif çığardı meni jandarma. Görmüşler meni ya. Görmüş jandarma. Beş saat sonra meni atırlar jandarmanın arabasına Hōrasan'a şeye götürirler. Yoğ gēne orda da hēsteħanaya götürmür orda ambulansa vērir. Ambulans gelir ambulansa vērir,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Ambulans ordan şey edir götürür meni Erzurum'a Aziziye hastanasına götürür. Men uyanmadım men taa bir ay gendimi bilmirem, bir ay. Belim gırıldı, gırılıydı, belim gırılmışdı, bi de gafada damarın birine tavanın şeyi batmış demiri. Tohtor dedi felçden gurtarmış. Gene buna da şükür, çoğ şükür geri birine bir sebepliğ étmedim, benim şeyim o. Allah etti garşidan bir gelene sebepliğ yapmadım. Ya o bana yapmadı. Biri altımıza girmede. Gendimize oldı.

Anlatan: Zaman BUDAK

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleği: 71, Erkek, Köy Muhtarı

Derleme Yeri: Ağrı Merkeze Bağlı "Yoncalı Köyü"

Derleme Konusu: Köyün Durumu

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 23. 04. 2008

— Men Ağrı Yoncalı köylüyem. Köyün muhtarıyam. Iğdır'dan gelmişik, yerleşmişik. Yané en aşağı yüz sene oldu biz Ağrı'ya geleli. Yané Yoncalı Köyü'ne. Biz Azeriyik. Yané Azeri dediğim Karapapağ. Yané Azeri ayrı Karapapağ ayrı. Biz Karapapağ. Bir şeyiniz varsa men anladım söyliyim.

— Bize biraz köyünüzden bahseder misiniz?

— Köyümüzün yolu yoğ. Köyümüzün okulu çatılar bozılmış, damı damliyir. Men dört dene ambar yaptım su ambarı. Şebeke suyu veririm köye. Herkes evinde su ağır. Herkes şeye gavuşdı yanı suya gavuşdı. Yalnız okulumız her yere men dilekçe verdim. Milli Eğitim'e de bakana bile söyledim yani okul için. Bir şey alamadım yané bir cevap alamadım. Gene de Ankara'ya gidecem okul için. Yolumuz asfalt olmır. Asfalt değil. Baçalım hele Ançara'ya gitsem onu asfalt yapacam mı yapmıyacam mı onu da milletvekilleri bilir. Milletvekilleri geldi. Hèç yanına da uğramadım. Bize söz verdiler. Çeşmeñizi, yoluñizi, okuluñizi yapacam. Fatma Hanım èle bundan üç gün önce tuğlaya geldi tuğla fabrikasına geldi. Oraya köye uğramadan gètdi milletvekili.

3. AĞRI AZERİ AĞZI ÖRNEKLERİ

Anlatan: Muhittin TEKGÜL

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleği: 50, Erkek, Gardiyan

Derleme Yeri: Ağrı Merkez "Leylekpınar Mahallesi"

Derleme Konusu: Halk Hikâyesi

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 20. 04. 2008

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Memleketin birinde iki gardaş galırmış. Biri çoğ zenginmiş biri de çoğ fakir. Fakir bir gün caddede dolaşmış, soğahlarda gezirmiş, bağır ne bi tene ağı saggal adam gelir. Bune dèyir selamun aleyküm, dèyir aleykümüs-selam, dèyir sen kimsen dèyir men senin gardaşımın gaderiyem. Dèyir senin gardaşın benim sayemde zengin olur. Dèyir benim de gaderim ol. Dèyir yoğ valla men senin gaderin olamanam, senin gaderin felan yerde mağarada yatır. Get gaderini galdır sen de zengin olacağsan. O hemen ordan dönür gelir evine, avradına dèyir avrat avrat dèyir, ne dèyir sen hemen benim yolluğumu hazırla maña bir şeyler hazırla goy, çantaya goy men gidecem gaderimi galdırmağa zengin olacam. Avradı hemen galhır buna yolluğ mollar hazırlıyır. Bu galhır ekmeğini yeyeceğini alır tüşür yollara. Epey gètdikden sonra gèdir bir aslana ras gelir. Aslan dèyir ey insanoğli dèyir sen harya gèdirsen? Dèyir, gèdirem yatan gaderimi galdırmağa, zengin olacam. Dèyir hele sor gaderine men yaşlandım, gocaldım daha bir şey yiyebilmerem. Men ne yeyim? Dèyir olur soraram. Ordan ayrılır yoluna devam edir gèdir. Epey bi gèttiğden sonra bi tene bağmançıya ras gelir. Adam bağ ekip her türlü meyva ekip ağıtır kendisi. Dèyir niye ağılırsan? Dèyir bu bağı bahçayı bele ekirem, uğraşırım, didinirem her şey yapırım tam meyve vereceği sırada hepsi guruyur. Tek bi meyve bile alabilmerem. Dèyir peki sen ne edecen? Dèyir men gèdirem uyuyan gaderimi uyandıрмаğa. Dèyir hele sor peki men ne yapım, bunlardan meyve alım? Dèyir olur soraram. Ordan tekrar yola çığır gèdir. Gèdir bi şehre gelir. Şehirde bağır herkeş gara gèyip. Bu biraz dolaşır, bunı yağalıyıp padişahın yanına götürürler. Padişah dèyir sen görmürsen, benim bu şehrimdeki herkeş gara gèyip. Sen neye bele renkli gèyipsen. Dèyir men başga yerdenem, gèdirem gaderimi uyandıрмаğa zengin olacam. Dèyir madem sen gèdirsen gaderini uyanırmağa hele gaderine sor, men halkıma bu gèder eylih eyliyirem, bu gèder zehmet çekirem, her şeylerini yapırım yene menden memnun değıller. Munun sebebi nedi? Dèyir olur soraram...

Anlatan: Mehmet Kılıç CABBAROĞLU

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleği: 85, Erkek, Çiftçi

Derleme Yeri: Ağrı Taşlıçay İlçesi "Yukarı Taşlıçay Köyü"

Derleme Konusu: Askerlik Anıları

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 20. 05. 2008

Ben asgerde suvarıydım, zatılı suvarıydım. Bizim bölük öncü bölüğüydü. Nèrde vuran gıran varsa biz gidirdik, ona gidirdik onu önlüyürdük. Vuruldu bir sefer de bacağımdan vurdular. O zaman biz Doğubeyazıt'da herbe girdik, gavurlarınan herbe girdik

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

bacağımı bële yuhardan galdırdım. Yanâ öne alacâğıdım, ileri alacâğıdım havadan geldi havadan vurdular. Tüfenknen vurdular. O zâman bizi burahdılar şeyin içerisine makinenin içerisine getirdiler hestehanâya hestehanada, Doğubeyazıt'ın hestehanasında on bir gün galdım, yeddi gün de izin vërdiler.

Men geçenin birinde nöbet behliyirdim. Bi tene ásgeriyeden ásgeriye arhadaşım bağdım bir adam bële ellerini bırağıp yëre çocuğ kimin imehliyir yapır. Yav dedım ula Buzlu bu ne iş? Dëdi men ne bilim. Dëdi ula bu gelir bizim içeyirimize gelir. Sen buna bir silah at. Dëdi yav men silah atmiram. Dëdim eşşeoğlu eşşek atmırsan gelip bizi öldürecek. Men buna dedım men bi tene silah çëhdım, buna bir tene goydum. Bir tene goyanda bu ële bağırdı. Dönderdim alaya ateş eyledim. Alay pütün, alay pütün geldi. O zâman bana geldiler bir ay izin vërdiler. Geldim memlekete, eve geldim. Babama diyim söra bizim ifade aldılar. Tümene gëtdik, tümenden söra orgenerala gëtdik. Bizim ifadalarımızı aldılar. Niye bële ëtdiñiz? Dëdik bële yapdığ, casut gelirdi biz de casudı yağaladığ. Casudı yağaladığ bir torba, bir torba bu gëder doldurup, haritaları alıp, ásgeriyenin birliğini alıp, ásgeriyeyi alıp. Ha ondan söra babama dëyim geldik, söra mana izin vërdiler. Men üş sene ásgerlik yapdığ, üş sene boy boyuna. Dayıma da gol başıydım yanı, birinciyidim dayıma. Atda birinciyidim, atı binirdim birinciyidim birinci. Her dayıma birinciyidim. Cızdanıma da yazıp, daa cızdanımdadır. Atım ëy atıydı. Atım boz iydi. Şeker dört yüz atmış. Ële bir güzel atıydı ki. İki sefer de eve geldim o atnan barabar.

4. AĞRI AHISKA AĞZI ÖRNEKLERİ

Anlatan: Maral AKKUŞ

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleği: 80, Kadın, Ev Hanımı

Derleme Yeri: Ağrı Eleşkirt İlçesi "Yücekapı Köyü"

Derleme Konusu: Anı

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 25. 04. 2008

Ëy hadi hayırlı olsun. Ben küçük iken geldim beş yaşında yavrum oralardan. Oralari hëç bilmem. Yani oraların ne olduğuni bilmem. Gelduđ biz şeye gelduğ. Gelduđ Ardahan'a. Orda bizi eyletdiler. Bizi orda bir eve goydiler bizi. Hađđi de vardı. Hađđi aha bu halamın ođli o da vardı. Orda dünyaya geldi. Orda doğum ëtdi Hađđi. Ordan gağduğ gelduğ biz buraya oğlum. Bizi burda iskân ëtdiler. Ondan sonra burda galduğ. Ordan aldı beni emicemgil götürdi, gardaşını götürdi Eleşkird'e. Eleşkird'de galduğ. Yollarda çoh zerulluğ çekduğ. Mesela şeyluğ oldi. Bir şey getiremedük

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

gelende. Bêle bu vaziyetinnen geldûh, oraya gitduh. Ben de çocuğ idim. O geder bilemedim. Ama biz geçerken memleketden bir büyük su varıdı. O su ortasında bir daş varıdı. Eger ki o daşın o terafında olmuş olayduh bizi orda geri aliyirdiler. Yani gene o terafa aliyirdiler. O daşdan mesela şey étmeduh, geçduh bu yani. Su da büyük idi. O daşi geçduh, daha o yandan gelenler bizi alamadiler, tutamadiler. Gelduh Ardahan'a. Ardahan'da bir kaç gün ğalduh. Ordan da vërdiler bizi şey éttiler. Gelduh buralara çıhduh. Èle bu geder yani. Ben bële diyeyim ki, büyük idim de bileydım. Oralarından uğraşaydım uğraşmadım. Sana ne anlatım ki oğul. Gelduh buradayuh, yaşaduh, birbirimizi idare etduh. O geder idare etduh ki yani kendimize bir yer etduh. Evler vërdiler, yer vërdiler. Aha bu belediye var ya o yerde ki hastana orayı bize vërdiler. Benim babama vërdiler orayı, orda ğalduh. Babam da ğahdi gëtdi Enteb'e. Orada birez çalışdı. Bize birez erzah getürdi yemeye. Yoğ idi, fakir iduh. Ondan da oğlum geldi. İşte emicem bizi aldı, gëtdi Eleşkird'e. Eleşkird'de de epey zâman durduh. Ondan da ben de büyüdüm. Aha gelin oldum, geldim burya. Daha ne annatım ki, annataçılarım bu.

Anlatan: Şahbender AKKAYA

Yaşı, Cinsiyeti, Mesleği: 76, Erkek, Çiftçi

Derleme Yeri: Ağrı Eleşkirt İlçesi "Uzunyazı Köyü"

Derleme Konusu: Ahıska'nın Güzellikleri

Derlemenin Yapıldığı Tarih: 22. 05. 2008

Allah râhmet etsin şimdi, Şehri hoca varıdı Ahısğa'da. Tarlaya çif goşmaya gëdiyir. Bir kağıt bulıyir yerde, kağıdı bulir götürir öküze gösterir. Dëyir öküz bu kağıdı ohi. Öküz başını sallıyir, oğur yazarım yoğdur diyir. Çifdi geri çevirir, geliyir eve. Diyir ki ha öküz ha ben diyir. Gelir anasına diyir ki bene para vër. Nedecaşsın oğlum parayı? Ben İstanbul'a gidecám. Ğahëyir İstanbul'a gëdëyir, oğëyir Şehri Efendi olëyir Şehri Efendi, büyük bir alimidi. Büyük bir alim olëyir geliyir. Başğa nerelerini söyliyim Ahısğa'nın. Hangi şeylerini annadım, Ahısğa annatılacağ bir memleket değıl ki. Èle bir memleket ne gelmiş ne gelecağ. Ama Allah ocağını söndürsün Rus'un. İşte goymadı muhaciri hepisini darmadağın étđi. Kimisini Derbent'e sürdi kimisini bilmem nereye sürdi. Şimdi kimsemiz ğalmadı orda yoğdur. Ğardaş daha nerelelerini diyim ben bilmem ki. He Ahısğa annadılacağ bir memleket değıl. Üsdi dağ, orman, çam. Ovası bağ, bahca, efendim meyvalıh. Çoğ güzel bir memleketdir. Güzel bir yerdir. Adami ferezi, güjli, guvvetli, güzel. Çoğ güzel Ahısğa'nın şennigi varıdı bële. Yüzlerine bahmayınnan doyamazdım. Ahısğa bële

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

bi güzel memleketidi. Allah Rus'un ocağını yıhsın, nasıl ki yıhdi. Ğardaş Ahısğa ögülecağ bir memleket Ahısğa.

— Peki amca askerliğini nerede yaptın?

—Asgerlüği İstanbul Çorlı'de yaptım Yassiveren'de. Ğcemülüh Yassiveren'de geşdi. Sonra İstanbul Küçükçekmece'de. Elli üşde gëtdim elli dörtde teskere aldım. Asgerlühden neler söyliyim sene. Asgerlühde burda bizi tüklediler Horasan'da trene. O zaman da tren görmemişuh, gëtmemişuh. Ğurbete çıhmamışih. Şimdi birbirimize sarılıyuh trende gezmede. Ola düşersin orya burya ğapanursún orda. Erzürüm'e çıharddılár bizi. Erzürüm'de dëdiler size kımaniyá verilecağ. Kımaniyá verilecağ size neyse ğalduh Erzürüm'de. Şimdi trenin bu terefinden indüriyirler, köpri var, köpriden geçiyirsın. Bir tayın, efendim, fındih içi bile vërdiler o zaman. İşde bişeler vërdiler kaşar peynir şu bu. Ben bir tene aldım, gëtdim oni arhadaşlara vërdim. İkinci geldim. Oni da aldım, açuh gözlülüh ediyrim. Bi daha gëtdim, üçünci geldim. O başında duran teğmenidi neyidi, ola dedi bu kerata üçünci geldi. He aldım eşyalarımı aldım, şeye ahacağ sıra iki dalımın arasına bir çubuh aşirdi bële. O zaman zopa devri ha. Zopa devri zopa devri. O zopaya ğurban olim. O zopayidi bu milleti işlah ediyirdi. Ğurban olim Atatürk'e hey gidi hey, o zopayınnan bu milleti yola getirdi.

AĞRI İLİ AĞIZLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Yabancı kelimelerdeki uzun ünlüler kısalmıştır: (işlah “ıslāh”, zaman “zamān”, çare “çāre”, ali “ālī”, tarēh “tārih”).
2. Yabancı kelimelerin çoğu gerileyici benzeşme yoluyla incelenerek değişir: (reğmet “rahmet”, Eğmed “Ahmet”, Enteb “Antep”, ğelb “kalp”, ğeste “hasta”, eferim “aferin”, hareket “hareket”, Feğri “Fahri”, Mehemmed “Muhammet”, eceb “acep”, ğeğve “kahve”, meğelle “mahalle”, değge “dakika”, veğşi “vahşi”, ğeder “kader”, eşgere “aşikāre”, söğbet “sohbet”, ğezete “gazete”).
3. Araştırma bölgemizde kapalı e “ë” geniş bir yer tutmaktadır: (hëşbişe “hiçbir şey”, ële “öyle”, ğene “yine”, bële “böyle”, eşik “eşik”, pëndir “peynir”, tëşi “teşi”, yanë “yani”, ëy “iyi”, gëri “geri”, yër “yer”, ëlçi “elçi”, ëğtiyar “ihtiyar”, ëylik “iyilik”, ëklim “iklim”, ğem “gem”, pëşgir “peşkir”, dë-, vër-, ët-, ëyle-, yë-, gët- “git-”, gëş- “geç-”, gëç-).
4. Ağrı ili ağızları arka damak ünsüzlerinin sebep olduğu uyumsuzluklar dışında kalınlık-incelik uyumu açısından

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

oldukça sağlamdır. Bu yönüyle Ağrı ağızları, Doğu grubu ağızları içerisinde Kars, Erzurum ve Erzincan ağızlarıyla bir birlik teşkil eder.

5. Bölge ağızlarında çokça görülen ses düşmeleri ve hece kaynaşmaları sonunda birtakım uzun ünlüler oluşmuştur: (dā “dağ”, yāmur “yağmur”, bî “bir”, şē “şey”, sōra “sonra”, bēle “böyle”, ēle “öyle”, vallā “vallahi”, aşşāda “aşağıda”)

6. “k, k, t” ünsüzlerinin tonlu olarak kullanılması bölge için genelleşmiş bir durum olarak önem arz etmektedir. Ancak yer yer tonsuz ünsüzlerin korunduğu örnekler de bulunmaktadır.

7. Yuvarlaklaşma temayülü Ağrı ağızlarında da görülmektedir: (dēvir “devir”, iĉün “için”, evim “evim”, sovuyu “sobayı”, novruz “nevruz”, Suvaz “Sivas”, sabur “sabır”).

8. Yine “u” ünlülü ekler, bölgemiz için dikkat çeken bir özelliktir: (sökuĉ “sökük”, yanuĉ “yanık”, gözluĉ “gözlük”, kömürluĉ “kömürlük”, askerluĉ “askerlik”, uyanmıĉuĉ “uyanmıĉız”, gelmiĉuĉ “gelmiĉsiz”, deduĉ “dedik”, iĉduĉ “iĉdik”).

9. Birtakım kelimelerin ilk hece ünlüsünün geniş-yuvarlak olması hususu Ağrı ili bölgesinin bir diğere dikkate çarpan özelliğidir: (böyük “büyük”, çönkü “çünkü”, cömlē “cümle”, üçün “için”, kömes “kümes”, göneĉ “güneĉ”, sönnet “sünnet”, çörük “çürük”, yörü- “yürü-”, döĉ- “düş-”, özü- “üzül-”)

10. Kelime sonundaki “ı, u, ü” ünlüleri Ağrı Terekeme ve Ağrı Azeri ağızı dışında her zaman “i” ünlüsü ile karşılanır: (baĉı “başı”, körpi “köprü”, oni “onu”, oĉuli “okulu”, çamaĉırı “çamaĉırı”, ayaĉĉabi “ayakkabı”, ģaldi “kaldı”, ģapi “kapı”, oldi “oldu”, üçünci “üçüncü”, ģomĉi “komĉu”, ģırılmıĉdı “kırılmıĉtı”, bacaĉımı “bacaĉımı”, ģötürdi “götürdü”, oĉullarımı “oĉullarımı”, ģuri “kuru”, burasi “burası”, yamalılıĉli “yamalıklı”, doli “dolu”, ģuyi “kuyu”, ģari “karı”). Ağrı Terekeme ve Ağrı Azeri ağızlarında da yerli ağız etkisiyle yer yer bu (i)leşme olayına şahit olunur.

11. “ģ ve ĝ” ünsüzleri Ağrı ağızlarının en karakteristik sesleridir: (ģurban “kurban”, ģaldıģ “kaldık”, oĉirdıĉlar “okuyordular”, yapıriģ “yapıyoruz”, boĉca “bohça”, ģonuĉma “konuĉma”, vērilecāģ “verilecek”, çocuģluģ “çocukluk”, ģıģlıģ “kıtlık”, ģız “kız”, yoh “yok”, gelmiĉiģ “gelmiĉsiz”, çıģsın “çıksın”, ģardaĉlarım “kardeĉlerim”).

12. Ünsüz ikizleşmesi birçok kelimedede, özellikle sayı isimlerinde karşımıza çıkar: (yeddi “yedi”, seggiz “sekiz”, doĉĉuz “dokuz”, oĉtuz “otuz”, eĉseg “eĉek”, aĉĉaĉı “aĉaĉı”, saĉĉal “sakal”, Őĉĉilti “Őıkırtı”, amma “ama”, bunnar “bunlar”, onnar “onlar”,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Memmet “Mehmet”, möggem “muhkem”, yassi “yatsı”, sağgız “sakız”).

13. Ön damak ünsüzü “g”, iki ünlü arasında ve hece sonunda Ağrı Terekeme ve Ağrı Azeri ağzı dışında umumiyetle korunur: (etmegi “ekmeği”, döger “döver”, yedigimiz “yediğimiz”, eger “eğer”, gençliğimiz “gençliğimiz”, bitirdiği “bitirdiği”, geldiğinde “geldiğinde”, dönerseg “dönersek”, düğün “düğün”, beg “bey”, tetigi “tetiği”, lasdigi “lastiği”, yegen “yeğen”, ögey “üvey”, ciger “ciğer”, diger “diğer”).

14. Belirli bazı kelimelerde ön sesteki “y” ünsüzü düşmüştür: (igit “yiğit”, ilan “yılan”, ürek “yürek”, ud- “yut-“, ıldırım “yıldırım”, it- “yit-“, üz- “yüz-“, üsgel- “yükselmek”).

15. Göçüşme (metatez) olayı Ağrı ağzlarında yaygındır: (örge- “öğren-“, yarpağ “yaprak”, ireli “ileri”, görset- “göster-“, torpağ “toprak”, körpi “köprü”, Arğı “Ağrı”, barğımı “bağrımı”, avrat “avrat”, yuğu “uyku”, kirpit “kibrit”, ürya “rüya, dorğı “doğru”, urğa- “uğra-“, melmeket “memleket”, gërbistan “kabristan”).

16. İsimden isim yapım eki “-çi” birçok kelimedede tonsuzluğunu korumaktadır: (yolçi “yolcu”, bağmançı “bağbançı”, demirçi “demirci”, yalançı “yalancı”, tükançı “dükkançı”, yeherçi “eyerci”).

17. Birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin yönelme hallerinde, kalın sıralıların yanında ince sıralılar da vardır: (bana, sana, mana, bene, sene, been, seen).

18. “Böyle, öyle” sözcükleri Ağrı ili ağzlarında her zaman “bële, ële” şeklinde kullanılmaktadır.

19. Zamir menşeli I. tekil şahıs ekleri bazen “-ım, -im, -um, -üm” bazen “-am, -em” şeklinde; zamir menşeli II. tekil şahıs ekleri ise bazen “-sın, -sin, -sun, -sün” bazen de “-san, -sen” şeklindedir: (burdayım, gelecağım “geleceğim”, beklirim “bekliyorum”, muhtariyim “muhtarıyım”, veririm, ediyirim “ediyorum”, evliyim, bilmişim, gülmişim “gülmüşüm”, oğiyirim “okuyorum”, başliyirim “başlıyorum”, bahmaliyim “bakmalıyım”, bilürmişim “bilirmişim”, oynarmışım “oynarmışım”, olurum, köylüyüm, yapıram “yapıyorum”, soraram “sorarım”, atmıram “atmıyorum”, uğraşıram “uğraşıyorum”, hatırlıram “hatırlıyorum”, hatırlamıram “hatırlamıyorum”, galmişam “kalmışım”, olamanam “olamam”, gëdirem “gidiyorum”, bilmirem “bilmiyorum”, gaderiyem “kaderiyim”, yiyebilmerem “yiyemem”, didinirem “didiniyorum”, alabilmerem “alamam”, yerdenem “yerdenim”, eyliyirem “eyliyorum”, nedecağsın “ne edeceksin”, yuğliyacağsın “uyuklayacaksın”,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

geçiyirsin “geçiyorsun”, alabilirsin, verebilirsin, vurmalsın “vurmalısın”, demişsin, almışsin “almışsın”, kapanırsın “kapanırsın”, atmırsan “atmıyorsun”, olacağsan “olacaksın”, gédirsen “gidiyorsun”, kimsen “kimsin”, görmürsen “görmüyorsun”) Bu eklerin “-am, -em, / -san, -sen” şekilleri bütün doğu grubu ağızlarıyla bir paralellik gösterip Azeri ağızlarıyla birleşirken; “-ım, -im, -um, -üm, / -sın, -sin, -sun, -sün” şekilleri Orta ve Batı Anadolu ağızlarıyla örtüşür.

20. Zamir menşeli II. çoğul şahıs eki genelde “-sınız/-siz/-suz/-süz” şeklindedir. Ancak “-sınız/-sınız/-sunuz/-sünüz” şekillerine de rastlanmaktadır: (gonuşacağsınız “konuşacaksınız”, beğenirsiniz “beğeniyorsunuz”, başlırsınız “başlıyorsunuz”, görürsünüz “görürsünüz”, demişsiz “demişsiniz”, yapmışsınız “yapmışsınız”, geliyorsunuz “geliyorsunuz”, okursunuz “okursunuz”, gülersiniz “gülersiniz”, geleceğsınız “geleceksiniz”, oturasınız “oturasınız”, içesiniz “içesiniz”, bulmalısınız “bulmalısınız”, isdiyirsiniz “istiyorsunuz”, bilmirsiniz “bilmiyorsunuz”, goymuyacağsınız “koymayacaksınız”).

21. İyelik menşeli II. çoğul şahıs eki ve II. çoğul şahıs iyelik eki çoğu zaman “-z” (-z, -ız, -iz, -uz, -üz) ‘dir. Ekin -nız/-niz/-nuz/-nüz şekillerine sadece Terekeme ve Azeri ağızlarında rastlanır. Ancak Azeri ağızında da sık sık “-z” li biçimle karşılaşılır. (aldız “aldınız”, okuduz “okudunuz”, bulduz “buldunuz”, geldiz “geldiniz”, gördüz “gördünüz”, başladız “başladınız”, dediz “dediniz”, yaptız “yaptınız”, gëtdiz “gittiniz”, yapsaz “yapsanız”, oynasaz “oynasanız”, otursaz “otursanız”, okursaz “okursanız”, görsez “görerseniz”, babaz “babanız”, anaz “ananız”, böyügüz “büyüğünüz”, yoluz “yolunuz”, eviz “eviniz”, bağız “bağınız”, ağanız, gulağınız “kulağınız”, gözünüz, eliniz, getseniz, vermeseniz, gördünüz, yëdiniz).

22. Şimdiki zaman ekinin ünlüsü Ağrı ili ağızlarında daima düz-dar’dır ve ek (-ir, -yir, -iyir, -ır, -ır, -yır, -yır,) biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Fakat ekin Azeri ve Terekeme ağızlarında (-ur, -ür, -yur, -yür) biçimlerine de rastlanmaktadır: (bekliyorum “bekliyorum”, gelir “geliyor”, çalışır “çalışıyor”, olur “oluyor”, içirler “içiyorlar”, tağırlar “takıyorlar”, yapirik “yapıyoruz”, didinirem “didiniyorum”, yapiram “yapıyorum”, gidirsin “gidiyorsun”, tağırsın “takıyorsun”, tağirik “takıyoruz”, alirih “alıyoruz”, yapirih “yapıyoruz”, yiyirler “yiyorlar”, içirler “içiyorlar”, dağılır “dağılıyor”, açirler “açıyorlar”, gelir “geliyor”, vurırlar “vuruyorlar”, gelirler “geliyorlar”, götürirler “götürüyorlar”, yapiram “yapıyorum”, verir “veriyor”, bilmirem “bilmiyorum”, atmırsan “atmıyorsun”, götürir “götürüyor”, diyir “diyor”, çevirir “çeviriyor”, bulamirdih “bulamıyorduk”, giyirdih “giyyorduk”, otarirdih “otarıyorduk”, yiyirdih “yiyiyorduk”, okırdılar “okuyordular”, çıhardirdih

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

“çıkardıyorduk”, piçilirdi “biçiliyordu”, eyliyirem “eyliyorum”, damliyer “damlıyor”, gidiyirik “gidiyoruz”, istiyirik “istiyoruz”, imehliyer “emekliyor”, gëdiyer “gidiyor”, geliyer “geliyor”, eliyirdik “eliyorduk”, behliyirdim “bekliyordum”, gezirmiş “geziyormuş”, salliyer “sallıyor”, geçiyirsin “geçiyorsun”, buliyer “buluyor”, yapırlar “yapıyorlar”, ediyirim “ediyorum”, dëyir “diyor”, yatır “yatıyor”, ağliyer “ağlıyor”, bahır “bakıyor”, galırmış “kalyormuş”, guruyur “kuruyor”, yolurduh “yoluyorduk”, doldururduh “dolduruyorduk”, soğuyurduh “soyuyorduk”, dönür “dönüyor”, tüşür “düşüyor”, yüklüyürdük “yüklüyorduk”). Ayrıca Ağrı ağızlarında bazen üçüncü çoğul kişi çekiminde benzeşme dolayısıyla şimdiki zaman ekinin (-ıl, -il, -ul, -ül) biçimlerine de rastlanır: (diyiller “diyiyorlar”, çıhardıllar “çıkartıyorlar”, gülüller “gülüyorlar”, bahıllar “bakıyorlar”, çağırmıllar “çağırıyorlar”).

23. Ağrı ili ağızlarının önemli bir özelliği de bütün kip ve zamanlarda I. çoğul şahıs için iyelik menşeli olan “-h, -ih, -ih, -uh, -üh” ekinin kullanılmasıdır. Bu ek bazen ince sıralı kelimelerde “-k, -h” biçiminde de karşımıza çıkabilmektedir: (bulamırdıh “bulamıyorduk”, otarırdıh “otarıyorduk”, tanıdıh “tanıştık”, alırıh “alıyoruz”, yapırıh “yapıyoruz”, gelmişih “gelmişiz”, oğuduh “okuduk”, başliyerih “başlıyoruz”, yolurduh “yoluyorduk”, verirdih “veriyorduk”, tuturduh “tutardık”, yoğsuluduh “yoksulduk”, soğuyurduh “soyuyorduk”, mayalüyirdih “mayalüyorduk”, Karapapağıh “Karapapağız”, çekduh “çekdik”, geçduh “geçdik”, buradayuh “buradayız”, görmemişuh “görmemişiz”, gëtmemişuh “gitmemişiz”, çıhmamışıh “çıkmamışız”, sarılıyuh “sarılıyor”, yahaliyacıyih “yakalayacağız”, geleceyuh “geleceğiz”, oynasağ “oynasak”, otursağ “otursak”, diyah “diyelim”, bağah “bakalım”, demeliyuh “demeliyiz”, bilirmişih “bilirmişiz”, istiyirih “istiyoruz”, görmezih “görmeyiz”, vermeseğ “vermesek”, gëtmieyeh “gitmeyelim”, istiyirik “istiyoruz”, eyirirdik “eğiriyorduk”, gelmişik “gelmişiz”, yerleşmişik “yerleşmişiz”, Azeriyik “Azeriyiz”, eliyirdik “eliyorduk”, sürürdük “sürüyorduk”, önlüyürdük “önlüyorduk”, getüremedük “getiremedik”).

24. Son olarak Ağrı ili ağızlarında fiillerin soru biçiminin çoğunlukla eksiz yapıldığını söyleyelim. Bu ağızlarda soru biçimi genellikle vurguyla yapılır: (atmırsan? “atmıyor musun?”, mezun olacağsan? “mezun olacak mısınız?”, gëdirsen? “gidiyor musun?”, görmürsen? “görmüyor musun”, yapıdız? “yaptınız mı”).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

AĞRI İLİ AĞIZLARINI BİRBİRLERİNDEN AYIRAN ÖZELLİKLER

Ağrı ili ağızlarının bölgedeki etnik yapılanmaya bağlı olarak dört ayrı gruba ayrıldığını söylemiştik. Bunlar sırasıyla Ağrı yerli ağızı, Ağrı Terekeme (Karapapak) ağızı, Ağrı Azeri ağızı ve Ağrı Ahıska ağızı idi. Şimdi bu ağızların birbirlerinden ayrılan yönlerini izah etmeye çalışalım:

1. Zamir kökenli I. ve II. tekil şahıs eklerindeki farklılıklar: Ağrı ili ağızlarını kesin çizgilerle ikiye ayıran bu farklılık itibarıyla, Ağrı Terekeme (Karapapak) ağızı ile Ağrı Azeri ağızı “-am, -em, /-san, -sen” şeklindeki geniş ünlü tarafında yer alır (soraram “sorarım”, didinirem “didiniyorum”; olacaḡsan “olacaksın”, görmürsen “görmüyorsun”). Ağrı yerli ağızı ile Ağrı Ahıska ağızı ise “-ım, -im, -um, -üm, / -sın, -sin, -sun, -sün” şeklindeki dar ünlü tarafına geçer (gelecaḡım “geleceḡim”, beklirim “bekliyorum”, olurum, köylüyüm; nedecaḡsın “ne edeceksin”, ḡapanursun “kapanırsın”, vurmalsin “vurmalsın”). Ayrıca bu ekleri düz ve dar söyleyen Ağrı yerli ağızı; Kars yerli ağızı, Kars Türkmenleri ağızı ile beraber Orta ve Batı Anadolu ağızlarıyla birleşir. Ağrı Ahıska ağızı ise bu ekleri yuvarlaklaştırmak suretiyle Artvin, Ardahan ve Kuzey-Doḡu Anadolu ağızlarıyla bir birlik oluşturur.

2. I. Tekil şahıs zamirindeki “b- > m-” deḡiřmesi (ben – men farklılıḡı): “men, min, benim, mana, meni, mende, menden” gibi kelimelerdeki b > m deḡiřmesi, Ağrı Terekeme (Karapapak) ve Ağrı Azeri ağızını (m) tarafında Ağrı yerli ağızı ile Ağrı Ahıska ağızını (b) tarafında toplamaktadır.

3. Dönüşlülük zamiri olarak “öz” kelimesi: Ağrı Azeri ve Ağrı Terekeme (Karapapak) ağızında dönüşlülük zamiri olarak “kendi” sözcüḡü yerine “öz” kelimesinin kullanılması da gene bu iki ağızın belirleyici hususiyetlerindedir (özüm, özün, özü, özümüz, özünüz, özleri, öz özüne).

4. Ünlü yuvarlaklaşmasının sebep olduḡu düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluḡu: Bazı kelimelerin gerek kendi bünyesinde gerek üzerine aldıḡı çekim ve yapım eklerinde görülen yuvarlaklaşmalar, Ağrı Ahıska ağızını bütün Ağrı ağızlarından ayırarak Artvin’e ve Doḡu Karadeniz’e baḡlar: (sabur “sabır”, sökuḡ “sökük”, yanuḡ “yanık”, gözüḡ “gözlük”, kömürluḡ “kömürlük”, ařgerluḡ “aşkerlik”, uyanmiřuḡ “uyanmişız”, gelmiřuḡ “gelmişiz”, deduḡ “dedik”, içduḡ “içdik”, getüremedük “getiremedik”, ortaluḡ “ortalık”, başun “başın”, buradayuḡ “buradayız”, çevür “çevir”, görmemiřuḡ “görmemişiz”, ḡapanursun “kapanırsın”, açuḡgözlülüḡ “açıḡgözlülük”, ayrılır “ayrılır”, ḡařuḡ “kaşık”)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

5. Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu: Ağrı Ahıska ağzı ünlü-ünsüz uyumsuzluğu göstermesi yönüyle de diğer Ağrı ağzlarından ayrılır. Özellikle boğumlanma noktaları ön damak olan “k, g, l” ünsüzleri kalın ünsüzlerle de biraraya gelebilerek bu uyumsuzluğu oluşturmaktadırlar: (ğonul “gönül”, ğordi “gördü”, ğal- “kal-”, kamal “Kemal”, kas- “kas-”)

6. -ıp/-ip zarf-fiil ekinin anlatılan geçmiş zaman eki olarak kullanılması: Ağrı Azerileri ve Terekemeleri ağzında anlatılan geçmiş zamanın ikinci ve üçüncü şahıs çekiminin (-p) gerundium ekiyle yapılması bu iki ağzı diğer ağzlardan tamamen ayırır. Ayrıca Terekeme ağzında bu ekin sızıcılaşarak (-f)’ye dönüşmesi Ağrı Azeri ağzı ile Ağrı Terekeme ağzının da birbirlerinden ayrılmasını sağlamıştır (alıp “almış”, devrilip “devrilmiş”, düşüp “düşmüş”, gelibsen “gelmişsin”, gèdibsiniz “gitmişsiniz”, alıp “almış”, devrilip “devrilmiş”, düşüp “düşmüş”, gelibsen “gelmişsin”, gèdibsiniz “gitmişsiniz”, demiyifler “dememişler”).

7. Şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri: Şimdiki zaman eki de ağzların herbirinde farklılık arz ederek Ağrı ağzlarını birbirinden ayıran önemli bir hususiyet olarak karşımızdadır. Ağrı yerli ağzında şimdiki zaman eki (-ir) şeklindedir: (beklirim “bekliyorum”, gelir “geliyor”, çalışır “çalışıyor”, içirler “içiyorlar”, taşır “taşıyorlar”, didinirem “didiniyorum”, gidirsin “gidiyorsun”, taşirsin “taşıyorsun”, götürirler “götürüyorlar”, yapıram “yapıyorum”). Ağrı Terekeme ağzında şimdiki zaman eki çeşitlilik göstermektedir. Öyleki bazen (-ır, -ir), bazen (-yır, -yir, -yir), bazen (-ur, -ür), bazen de Ağrı yerli ağzının etkisiyle (-ir) şeklindedir: (sarırdıh “sarıyorduk”, yığırdıh “yığıyorduk”, sağırdıh “sağıyorduk”, yapıram “yapıyorum”, yapırlar “yapıyorlar”, atırlar “atıyorlar”, dariyirdım “tarıyordum”, tohıyirdım “dokuyordum”, eliyirdik “eliyorduk”, yolurduh “yoluyorduk”, sürürdük “sürüyorduk”, hatırlıram “hatırlıyorum”, hatırlamıram “hatırlamıyorum”). Ağrı Azeri ağzında ise ek ünlü uyumlarına uyduğundan (-ır, -ir, -ur, -ür) şeklinde çok çeşitlidir: (yatır “yatıyor”, başır “bakıyor”, diyir “diyor”, çevirir “çeviriyor”, guruyur “kuruyor”, dönür “dönüyor”, tüşür “düşüyor”). Ağrı Ahıska ağzında ise ek (-yir, -yir) şeklindedir: (aliyirdiler “alıyordular”, gèdiyir “gidiyor”, bulıyir “buluyor”, geliyir “geliyor”, oğeyir “okuyor”, gèçiyirsin “geçiyorsun”, indüriyirler “indiriyorlar”, ediyirim “ediyorum”).

8. Geniş zaman ekindeki ayrılıklar: Ağrı Azeri ve Ağrı Terekeme ağzlarında geniş zaman eki daima (-ar, -er)’dir: (gelerem “gelirim”, görersen “görürsün”, vurar “vurur”, içirler). Ağrı yerli ağzı ise Türkiye Türkçesi ile aynıdır. Ağrı Ahıska ağzında ek (-ar, -er, -ur, -ür)’dür: (diyerim “derim”, başlarım, gelürüm “gelirim”, oğurum

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

“okurum”, ğaħaruħ “kalkarız”, ğidersin, alursız “alırsınız”, vèürsen “verirsin”). Ayrıca Ağrı Azeri ağzı ile Ağrı Terekeme ağzı, geniş zamanın olumsuz birinci tekil şahıs çekiminde geniş zaman ekini çoğunlukla (n) yapar: (görmenem “görmem”, demenem “demem”, olamanam “olamam”).

9. Sızıcılaşma: Ağrı Terekeme (Karapapak) Ağzının en belirgin hususiyetlerinden biri de bazı süresiz ünsüzlerin sızıcılaşmasıdır. Bu durum Ağrı Terekeme ağzını diğer Ağrı ağzlarından ayıran bir diğer önemli özelliktir. Ağrı Terekeme ağzında umumiyetle kelime ortasındaki (b)’ler (v); (c)’ler (j); kelime ve hece sonundaki (p)’ler (f) olur: (bava “baba”, garavalıħ “kalabalık”, hesavını “hesabını”, gavırğa “kaburga”, avdes “abdest”, mejbür “mecbur”, bulajjam “bulacağım”, hajdan “hacdan”, gujağımda “kucağımda”, öpejjeħler “öpecekler”, tof “top”, şafğa “şapka”, cefħana “cephane”, devrilif “devrilip”, düşüf “düşüp”). Bu özellik Ağrı Terekeme ağzında gelecek zaman ekinin de bazen farklılaşmasına sebep olmuştur. Şöyleki Ağrı Terekeme ağzında bazen c > j ünsüz değişmesinden sonra (j) ünsüzünde ünsüz ikizleşmesi olur. Ayrıca ekin sonundaki (k), (k) ünsüzleri de (ħ), (ħ) ünsüzlerine dönüşünce Ağrı Terekeme (Karapapak) ağzında gelecek zaman eki (-ecek/-acak), (-ejjeħ/-ajjaħ) şekline bürünür. Hatta bazı durumlarda birinci tekil kişide, hece kaynaşması sonunda ek -ajj/-ejj olur: (öpejjem “öpeceğim”, öpejjeħ “öpecek”, öpejjeħler “öpecekler”, goymuyajjam “koymayacağım”, goymuyajjaħ “koymayacak”, goymuyajjaħsınız “koymayacaksınız”).

10. İyelik menşeli II. çoğul şahıs eki ve II. çoğul şahıs iyelik ekindeki farklılıklar: Bu ekler (n) sesi taşıyan heceleri kaynaştırma temayülü gösteren Ağrı yerli ağzı ile Ağrı Ahıska ağzında daima “-z” dir: (aldız “aldınız”, oħuduz “okudunuz”, bulduz “buldunuz”, geldiz “geldiniz”, gördüz “gördünüz”, babaz “babanız”, anaz “ananız”, eviz “eviniz”). Ağrı Terekeme (Karapapak) ve Ağrı Azeri ağzında ise ek günümüz Türkiye Türkçesinin de etkisiyle “-nız/-niz/-nuz/-nüz” şekillerinde karşımıza çıkar: (ağanız, ğulağınız, gözünüz, elniz, ğetseniz, vermeseniz, gördünüz, yendiniz). Ancak Ağrı Azeri ağzında hece kaynaşması özelliğiyle ekin “-z” li şekline de sık sık rastlandığını belirtelim.

11. “bil-” Fiilinin olumsuz yeterlik fiili olarak kullanılması: Ağrı Azeri ağzı ile Ağrı Terekeme ağzı fiillerin olumsuz iktidarî çekimlerinde diğer Azerbaycan ağzlarındaki gibi “bil-“ yardımcı fiilini kullanarak Ağrı yerli ve Ağrı Ahıska ağzından ayrılırlar: (tapabilmedi “bulamadı”, gidebilmenem “gidemem”, yiyebilmerem “yiyemem”, alabilmerem “alamam”, bulabilmezsen “bulamazsın”). Fakat bu durum çok kurallı değildir. Çünkü Ağrı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Azeri ve Ağrı Terekeme ağzında olumsuz yeterlik fiili “bil-“ yardımcı fiili olmadan da kullanılabilir: (yapamaz “yapamaz”, gidemedim, goyamadılar “koyamadılar”, bulamayajam “bulamayacağım”, olamanam “olamam”).

12. Kelime sonlarındaki (i)’leşme hadisesi: Bu ses olayı Ağrı yerli ağzı ile Ağrı Ahıska ağzının en karakteristik hususiyetlerindedir. Bu ağızlarda kelime sonundaki “ı, u, ü” ünlüleri her zaman “i” ünlüsüne dönüşür: (başı “başı”, körpi “köprü”, oni “onu”, okuli “okulu”, ayağgabi “ayakkabı”, ğaldi “kaldı”, ğapi “kapı”, oldi “oldu”, üçüncü “üçüncü”, ğomşi “komşu”, ğırılmışdi “kırılmıştı”, bacağımı “bacağımı”, götürdi “götürdü”). Ağrı Terekeme ağzı ile Ağrı Azeri ağzında ünlü uyumları oldukça kuvvetli olduğundan bu (i)’leşme görülmez: (gapı “kapı”, urğadı “uğradı”, çıhdı “çıktı”, camı “cami”, atları, bunu, adamı, daşı “taşı”, sordu, götürdü, hanı “hani”, havlı “avlu”, sovuyu “sobayı”, ağası, gulağı “kulağı”, gözü, boyunnarı “boyunları”). Yalnız yerli ağız etkisiyle bu ağızlarda da (i)’leşme hadisesine zaman zaman rastanmaktadır.

13. Ön damak (g)’sinin muhafaza edilip edilmemesi: Ağrı yerli ağzı ile Ağrı Ahıska ağzı iki ünlü arasında ön damak ünsüzü (g)’yi koruyarak Ağrı Terekeme (Karapapak) ve Ağrı Azeri ağzından ayrılmaktadır (döğer “döğer”, eger “eğer”, düğün “dügün”, yegen “yeğen”).

14. Damak (n)’si: Ağrı Terekeme ve Ağrı Azeri ağzında bazı yerlerde (ñ) sesi kendini koruyarak bu iki ağzı diğer iki ağızdan (Ağrı yerli ağzı, Ağrı Ahıska ağzı) ayırır. Ayrıca bu (ñ) sesi, Ağrı Terekeme ve Ağrı Azeri ağzını Kuzey-Doğu ve Doğu Anadolu’daki birçok bölge ağızlarından da farklı kılmaktadır. Bu damak (n)’si daha çok iyelik II. tekil, çoğul eki ve iyelik menşeli II. tekil, çoğul ekinde kendini gösterir: (diyeseñ “dienesin”, getirdiñ, vèrmediñiz, ağañ, boynuñ, gözüñ, yapırıñız “yapıyorsunuz”, gelifiñiz “gelmişsiniz”).

15. Kelime başı ve ortasında geçen art damak g (ğ) sesi. Ağrı yerli ağzı ile Ağrı Ahıska ağzının en karakteristik selerinden olan bu (ğ) sesi. Ağrı Terekeme ağzı ile Ağrı Azeri ağzında biraz daha vurgusuz söylenir ve boğumlanma yeri itibariyle ağız tavanının biraz daha önüne kayarak orta damak (g) sine dönüşür: (ğal-/gal- “kal-”; ğardaş/gardaş “kardeş”; ğarşı/garşı “karşı”; başğa/başga “başka”; ğıtlıh/ğıtlıh “kıtlık”; ğonuşma/gonuşma “konuşma”; ğorhi/gorhu “korku”; ğırıldı/ğırıldı “kırıldı”; ğavuşdi/gavuşdi “kavuştu”; ğoy-/goy- “koy-“; ğaldır-/galdır- “kaldır-“; doğğuz/dogguz “dokuz”; ayağgabi/ayaggabi “ayakkabı”; ğarağol/garagol “karakol”; ğaç-/gaç- “kaç-“; ğız/gız “kız”; ğäder/gader “kader”; ğádár/gádár “kadar”; ğurban/gurban “kurban”; ğurtar-/gurtar- “kurtar-“; vs.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

SONUÇ

Türkçenin daha çok “Türkmen-Azeri-Terekeme-Ahıska” özelliklerini gösteren Ağrı ili ağızları, Hazar denizinden İç Anadolu’ya, Kafkaslardan Güney Mezopotamya’ya kadar uzanan geniş bir bölgede teşekkül etmiş olan doğu Oğuz grubu ağızlarından. Bu doğu Oğuz grubu, aslında bugün Azeri şivesi dediğimiz ağızlar grubudur ki işte Ağrı ili ağızları da topyekûn bu şivenin bir parçasıdır. Günümüzde hâlen bütün Oğuz grubu ağızlarını içine alan teferruatlı bir çalışma ve Oğuz grubu ağızları atlası ne yazık ki hazırlanabilmiş değildir. Bu yapılabilirse veya bunu yapmaya yönelik bir proje gerçekleştirilebilse belki bu tip ağız araştırmaları daha bir anlam kazanacaktır. Aslında bu çalışma bir yönüyle de böyle bir arzunun tezahürüdür.

Günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarının muhtemel bir sınıflandırmasında doğu grubu ağızlarına dâhil edileceği kesin olan Ağrı ili ağızları, doğu grubu ağızlarının alt gruplarından da kanaatimizce Kars-Erzurum-Erzincan hattına dâhil edilmesi gerekir. Çünkü Ağrı ağızları her yönüyle Kars ağızlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca Ağrı ili ağızları bölgelere veya yörelere göre değil, Kars ili ağızlarında olduğu gibi etnik yapıya göre şekillenmiştir. Böylece Ağrı ili ağızları kendi içinde dört alt gruba ayrılmaktadır. Bunlar; Ağrı Yerli ağızı, Ağrı Terekeme (Karapapak) ağızı, Ağrı Azeri ağızı ve Ağrı Ahıska ağızıdır. Yine yapılacak ağız tasniflerinde bu alt gruplardan Ağrı yerli ağızı, Kars yerli ağızıyla; Ağrı Terekeme (Karapapak) ağızı ile Ağrı Azeri ağızı, bölgedeki Terekeme ve Azeri ağızlarıyla; Ağrı Ahıska ağızı da Artvin-Ardahan-Ahıska ağızlarıyla aynı gruplara dâhil edilmelidir.

METİNLERDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON

İŞARETLERİ

Ünlüler:

- (-) : Ünlüler üzerinde uzunluk işareti
- (˘) : Ünlüler üzerinde kısalık işareti
- (˙) : Kalmınlı ünlüler üzerinde yarı incelme işareti
- á : a-e arası ünlü, í : ı-i arası ünlü, ú : u-ü arası ünlü
- (ˆ) : Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti
- â : a-ı arası ünlü, ê : e-i arası ünlü
- (°) : Düz ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

ê : e-ö arası ünlü, î : ı-u arası ünlü, î̇ : i-ü arası ünlü

Ünsüzler:

(ğ) : Art damaklı g

(h) : Nefesli h sesi

(ħ) : Hırıltılı h sesi

(k) : Art damaklı k

(ñ) : Damak n'si

(ć) : Normalden daha önce telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı olan c sesi

(ç) : Normalden daha önce telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı olan ç sesi

(ǵ) : Ön damak g'si (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman)

(ǵ) : Ön damak k'si (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman)

(ǵ) : Ön damak l'si (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman)

(f) : Tonsuzlaşmış diş eti – ön damak r'si

(k) : k-g arası ünsüz

(t) : t-d arası ünsüz

KAYNAKÇA

ALPASLAN İsmet; *Her Yönüyle Ağrı*, Tutibay Yay., Ankara 1995.

ASLAN Kıyas; *Ahıska Türkleri*, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., Ankara 1995.

BALA Mirza; “Karapapak” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., İst. 1967, C. 6.

BASKAKOV Nikolay Aleksandroviç; *Karakalpaksko-Russkiy Slovar*, (*Karakalpakça-Rusça Sözlük*), Moskova 1958, s. 364.

BAYRAM İbrahim; *Ağrı Eleşkirt İlçesi Merkez Ağzı*, Atatürk Üniv., Lisans Tezi, Erzurum 1976.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- BULUT E. Muhsin, Necdet AYHAN; *Ağrı Kültür ve Turizm Rehberi*, Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Ağrı 2007.
- BURAN Ahmet; *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ank. 1996.
- BURAN Ahmet; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar II (Ağızlar)*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1992.
- CAFEROĞLU Ahmet; *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, TDK Yay., Ank. 1995.
- CAFEROĞLU Ahmet; *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yay., Ank.1995.
- ÇİFTÇİ Muhacir; *Ağrı (Merkez) ve Yöresi Ağzı (Aşağı Satıcılar Köyü)*, Fırat Üniv., Lisans Tezi, Elazığ 1986.
- ERCİLASUN Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, TDK Yay., Ankara 2002.
- ERCİLASUN Ahmet Bican; “Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, İbrahim KAFESOĞLU Armağanı, Ank. 1985, s.379-387
- ERGİN Muharrem; *Azeri Türkçesi*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1971.
- ERKAN Süleyman; *Kırım ve Kafkasya Göçleri 1878-1908*, Trabzon 1996.
- ERÖZ Mehmet; *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983.
- GEMALMAZ Efrasiyap; *Erzurum İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1995.
- GÜLENSOY Tuncer, ALKAYA Ercan; *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- GÜLSEVİN Gürer; *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)*, TDK Yay., Ankara 2002.
- HALAÇOĞLU Yusuf; Ağrı maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. I, İstanbul 1988.
- HATUNOĞLU B. Yalçın, Abdulkadir GÜL; *Ağrı İli ve Havalisi Tarihi*, Ağrı Valiliği Kültür Yay., Ağrı 1999.
- KALKAN Mustafa, “Ahıska Türkleri’nin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri”, *Bilig Dergisi*, S. 7, Güz 1998.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- KARAHAN Leyla; *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara 1996.
- KEMALİ Ali; *Erzincan*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1932.
- KIRZIOĞLU Fahrettin; *Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992.
- KORKMAZ Zeynep; “Ağız Araştırmaları ve Folklor”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1974, s. 126-130.
- KORKMAZ Zeynep; “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu”, *TDAY-Belleten*, Ankara 1971, s. 21-32.
- KÖKTEKİN Kazım; “Doğubayazıt Ağzının Ses Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, Sayı 33, s. 1-9.
- KÖPRÜLÜ M. Fuad; Azeri maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., C. II, İst. 1979.
- KURAT A. Nimet; *4-18. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972.
- LYONS J., *Introduction to Theoretical Linguistic*, Cambrid 1968.
- MERÇİL Erdoğan (Yayına Hazırlayan); M. F. BROSSET, H. D. ANDREASYAN, *Gürcistan Tarihi*, Ankara 2003.
- OLCAY Selahattin; *Erzurum Ağzı*, TDK Yay., Ankara 1995.
- ÖZEL Haşim; “Ahıska Türkleri Yakın Tarihi”, *Eğitişim Dergisi, E-Eğitim Bilim ve Sanat Dergisi*, Kasım 2007, S. 17, s. 3-4.
- SAĞIR Mukim; “Anadolu Ağızlarında Ünlüler”, *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 377-390.
- SAĞIR Mukim; “Anadolu Ağızlarında Ünsüzler” *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 391-409.
- SAĞIR Mukim; “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Ünlü Varlığı”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (Online Dergi, www.turkishstudies.net)*, Volume 3/3 Spring 2008, s.563-578.
- SAĞIR Mukim; *Erzincan İli Ağızları*, (Atatürk Üniv. Doktora Tezi), Erzincan 1987.
- SEVİŞ Ömer; *Ağrı İli Eleşkirt İlçesi Uzunyazı Köyü (Ahıska) Muhacirleri Ağzı*, Atatürk Üniv. Lisans Tezi, Erzurum 1976.
- SÜMER Faruk; *Karakoyunlular*, Ankara 1967.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- TANRIVERDİ İzzet; *Ağrı-Doğubeyazıt İlçesi Ağzı*, Atatürk Üniv., Lisans Tezi, Erzurum 1976.
- TOGAN Zeki Velidi; Azerbaycan maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. 2, İstanbul 1967.
- TOGAN Zeki Velidi; Azerbaycan Etnografisine Dair, *Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi*, Sayı: II/II.
- TURAN Osman; *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara 1963.
- TURHAN Erdoğan; *Patnos Ağzı*, DTCF Lisans Tezi, Ankara 1959.
- ÜSTÜNER Ahad; *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yay., Ankara 2000.
- YILDIRIM Faruk; “Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği”, *Türkbilig, Türkoloji Araştırmaları*, 2002/4, Ankara 2002, s. 136-153.
- YILMAZ Salih; *Karapapak (Terekeme) Türkleri*, Prizma Pres Matbaacılık, Ankara 2007.
- YUVALI Abdülkadir; “Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Ocak 1986, s. 3-13.
- ZEYREK Yunus; *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara 2001.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*